

8. *Спектор М.* Конструирование социальных проблем / М. Спектор, Дж. Китсьюз // Контексты современности: хрестоматия. – Казань. – 2001. – С. 160.
9. *Blumer H.* Social problems as collective behavior // Social problems. The University of California Press, 1971. – Vol. 18. – P. 298–306.
10. *Климанська Л. Д.* Форматування іміджу соціальної проблеми у масовій політиці // Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 126-130.
11. *Иванов О. И.* Введение в социологию социальных проблем // учебно-методическое пособие. – СПб. : Социологическое общество им. М.М. Ковалевского, 2003. – 80 с.
12. *Парфанович І. І.* Соціальна діагностика : курс лекцій. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 182 с.

Кацюра А. В. Основные характеристики социальных проблем.

В статье рассмотрены характерологические особенности социальных проблем и их основные составляющие. Особое внимание уделено объективной и субъективной составляющим социальных проблем, которые определяют их особенности и структуру. Очерчены структурологические характеристики социальных проблем и их основные виды. Для более полной картины изучения социальных проблем в статье раскрыт процесс их развития.

Ключевые слова: социальная проблема, структура социальной проблемы, виды социальных проблем, стадии развития социальных проблем.

Kacjora O. V. Main characteristics of social problems.

The article describes characteristic features of social problems, their main components. Special attention is given to the objective and subjective components of the social issues that determine their features and structure. Outlined structuralism characteristics of social problems and their main types. For a more complete picture of the study of social problems, the article examines the development of social problems.

Keywords: social problem, the structure of social problems, the types of social problems, the stage of development of social problems.

Рибшун О.

**УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ ЗА ДОБИ РАДЯНСЬКОЇ
ПЕРЕБУДОВИ ТА ВИТОКИ МЕХАНІЗМІВ
ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ**

На зразках української соціології часів радянської Перебудови актуалізується роль ідеологічної опіки та соціального замовлення як системних чинників у функціонуванні сучасної науки.

Ключові слова: українська соціологія, сучасна наука, інститут науки, ідеологія, соціальне замовлення.

Нинішнє вітчизняне суспільствознавство переживає не найкращі часи. На тлі загальної (світової) кризи ідей, яка спричинила ось уже кількадесятилітню депресію соціально-гуманітарного сектора науки [1], вітчизняна наука, де відбувається ще й інституційний крах, переживає вже не кризу, а швидше катастрофічну руйнацію. Тут має місце цілий набір проявів, від кризи кадрів і аж до імітації наукової роботи та псевдо творчості, що є, насамперед, наслідком відсутності соціального замовлення на науковий продукт та відсутності адекватної комунікації із державою /владою/, елітою. Цьому є комплекс причин, ще далеко не аналізований /осмислений і явно мінливий та неоднозначний у своїй ситуативній конфігурації. Наразі ми не будемо акцентувати на усіх причинах, що породжують проблеми сучасної науки в Україні.

Натомість спробуємо на зразках невеликого епізоду виявити деякі, зокрема, з'ясувати роль політичного (ідеологічного) чинника та значення соціального замовлення. Головним об'єктом наших подальших розглядів буде вітчизняна соціологія. Хронологічно епізод обмежений періодом радянської перебудови, коли означені нами фактори вийшли на рівень першочергової значимості.

Будучи «дзеркалом соціальної епохи», соціологія як наука не може не відчувати її «критичних» періодів, отих моментів, коли історія розпочинає новий етап, зачасти кардинально відмінний від попередніх. Тому цілком логічно, що радянські соціологи не могли не відчуті нових тенденцій сер. 80-х рр. І дійсно, наукова спільнота такі тенденції відчувала, проявлялися ж ці відчуття в конкретних результатах їх наукової творчості, змісті продукованих ідей та результативності досліджень, які, доречно зауважити, були кардинально відмінними на початку та в кінці перебудови.

Радянська Перебудова 80-х рр. – це, насамперед, комплекс серйозних реформ та їх соціальні наслідки, які, проте, не були абсолютно послідовними і логічно зрозумілими та передбачуваними. Технократичний стрибок, «гласність» і відносно конструктивний діалог із Заходом (1985-86 рр.) було продовжено радикальною економічною реформою М. Рижкова-Л. Абалкіна (1987-89 рр.), наслідки якої було посилено радикальною політичною реформою

1988 р. Врешті-решт, концепція переходу до регульованої ринкової економіки та ініційований другий етап політичної реформи призвели до серпневого путчу 1991 р. та остаточного розвалу держави [2]. Щоправда, ця схема, що добре відображає загальні соціально-економічні та політичні особливості радянської перебудови, слугує лише макрофоном, коли фокусуватись на розвитку інституту науки, особливо у республіканських центрах, що відбувався за дещо іншим, більш автономним сценарієм. Особливо це показово на зразках соціології.

Радянські соціологи уважно слідкували за змінами політичного й соціального клімату. Але, особливо на перших етапах реформ, вони були ще дуже обережні у висловленні своїх вражень. Цьому є пояснення, і тут ми вперше в рамках нашого огляду акцентуємо на ролі ідеологічного чинника – спрацював багаторічний страх перед владою, табу на критику політичних рішень привели до деякого запізнення в адекватних оцінках перших наслідків реформування. І лише тоді, коли курс на перебудову був остаточно затверджений, коли вдалося добряче сколихнути суспільну свідомість, соціологи, зрештою, активізувались, до них повернулось відчуття суспільної потреби. Саме трансформація в мотиваційній сфері стимулювала їхню бурхливу діяльність у другій пол. 80-х – на поч. 90-х рр. Тоді радянська соціологія фактично завершує процес своєї інституціоналізації: розширює проблематику, налагоджує чітку систему соціологічної освіти, фахового видавництва, остаточно вивільняється з-під крила філософії, позбувається теоретичного тиску істмату тощо.

На поч. 90-х рр. російські дослідники провели досить цікаве дослідження, пов'язане саме з радянською соціологією епохи перебудови [3]. Було здійснено семантичний аналіз емпіричного матеріалу, який зберігається в ІНІОН, за результатами якого побудовано концептуальну модель змін у структурі радянського соціологічного знання в порівнянні з доперебудовними часами. Отже, у радянському соціальному знанні в другій пол. 80-х рр. відбуваються наступні зміни:

- змістова переструктурація марксистської соціальної парадигми. Зростання кількості публікацій, присвячених методам соціологічних досліджень свідчить про пошуки реорганізації старої парадигмальної моделі відповідно до досягнень світової соціології;
- збільшення долі психологічної проблематики відображає поворот науки до вирішення реальних практичних завдань, з якими людина зіштовхується в повсякденному житті. Ця тенденція особливо

характерна для української соціології, де психологічна проблематика ще з 70-х рр. була пріоритетною;

- соціологи звертаються до вивчення проблем гласності, свободи, держави, громадянина, політики, моралі, що свідчить про більш активну участь вітчизняних учених у вирішенні соціальних проблем конкретного історичного періоду;

- стабільно зростає кількість літератури, у якій відображається власне соціологічна проблематика, що відображає намагання соціологів чітко визначити свій унікальний науковий статус;

- досить різко скорочується питома вага публікацій, присвячених критиці буржуазної соціології і обґрунтуванню різноманітних ідеологем типу «буржуазна пропаганда», «комуністична пропаганда», «комуністичне виховання», «класова боротьба» тощо – свідчення того, що соціологія звільняється від ідеологічного гніту на користь вільного творчого розвитку;

- в окремих сферах соціологічної проблематики, як-от інтереси та потреби, молодь та студенти, народонаселення, вільний час, сім'я, побут залишається досить стійка рівновага в порівнянні з дослідженнями попередніх років.

Таким чином, ми бачимо, що доба Перебудови дійсно приносить «нові віяння» у вітчизняну соціологію, підтвердженням чого є її інституціональні зміни, які відбуваються в цей час. Першою інституційною «відміткою» нових часів було утворення в лютому 1984 р. на базі Інституту філософії АН УРСР Відділення соціології, у рамках якого було об'єднано усі тогочасні соціологічні відділи та групи інституту. Фактично, було утворено прототип повноцінного академічного інституту соціології, для завершення організації якого залишалось лише дочекатись сприятливого політичного моменту. Які ж зміни відбуваються в цей час на інших структурних рівнях української соціології? Готуючи матеріал дослідження, ми натрапили на досить цікаве статистичне джерело – повний офіційний перелік соціологічних підрозділів СРСР станом на 1976 р., повторений та доповнений у 1985 р. [4; 5]. Спираючись на вказані джерела, ми спробували вибудувати організаційно-структурну модель українських соціологічних підрозділів кін. 70-80-х рр.:

Основою академічної соціології, як ми вже зазначили, стало згадане Відділення Інституту філософії у структурі кількох відділів (соціологічних досліджень праці, філософських проблем соціальної психології, соціально-етичних проблем управління, соціологічних досліджень соціально-професійних орієнтацій та проблем комуністичного виховання молоді), групи методики соціологічних

досліджень і статистичного аналізу соціальної інформації та Івано-Франківського відділу наукового атеїзму. Вже на перших порах досліджуються проблеми соціальної структури і соціальних відносин, професійно-кваліфікаційної структури зайнятості, динаміки престижності професій у масовій свідомості, формування трудової орієнтації молоді, вивчаються соціально-психологічні фактори оптимізації управлінської діяльності, з'ясовуються механізми використання соціальних резервів на колективних підприємствах і об'єднаннях, що працювали в рамках економічного експерименту, досліджуються впливи цінностей і норм виробничого колективу на формування молодого робітника, соціальні проблеми різних груп молоді, соціально-психологічні проблеми викорінення девіантних явищ, зокрема алкоголізму, продовжуються роботи у сферах методології та методики соціологічного дослідження, статистичного аналізу соціальної інформації, соціального прогнозування тощо.

Досить потужне соціологічне представництво протягом 70-х рр. було в Інституті економіки, що пояснюється розробкою тут основних аспектів проблем соціального планування як складової економічного планування. Проте ця галузь радянської соціології поступово занепадала, тому вже на сер. 80-х рр. практично ніякого «соціологічного» прогресу в Інституті економіки не відбувалось. У «головному» економічному інституті в Києві соціологією займалися у секторі демографії та відтворення трудових ресурсів і лабораторії профорієнтації та профвідбору. Також Інститут економіки зберіг досить широке регіональне представництво, здійснюючи економіко-соціальні дослідження (насамперед, у контексті соціального планування та управління промисловістю) силами підрозділів Львівського, Одеського та Харківського відділень.

Зберігаються соціологічні підрозділи в деяких інших академічних інститутах, але їхня діяльність була здебільшого спрямована на галузеві проблеми. Так, Інститут мистецтвознавства мав етносоціологічну групу, Інститут суспільних наук – львівський відділ проблем формування науково-атеїстичного світобачення, Інститут економіки промисловості – донецький відділ соціально-економічного розвитку.

У 70-ті рр. було налагоджено доволі специфічну наукову співпрацю соціологів та кібернетиків (соціоінженерна розробка автоматизованих систем управління), яка загалом зазнає неспіху через номенклатурну протидію (проект на поч. 80-х рр. остаточно згорається). Станом на сер. 80-х рр. як залишок минулої співпраці у структурі Інституту кібернетики залишалось Дніпропетровське

спеціальне конструкторське бюро машин та систем, в якому збереглась наближена до соціології проблематика: підвищення ефективності партійного керівництва на базі використання сучасних автоматизованих інформаційних систем, ефективність соціалістичного змагання, соціальна активність інженерно-технічних робітників тощо.

Загалом, можна виокремити дві характерні тенденції, що притаманні українській академічній соціології років перебудови:

- чітко означився головний вітчизняний соціологічний центр – Відділення соціології Інституту філософії АН УРСР, де здійснюється комплексний аналіз соціальних процесів в республіці;
- залишається сталим або поступово скорочується об'єм соціологічної проблематики в інших академічних інститутах.

Якщо для української академічної соціології добою відродження стала межа 60-70-х рр., то для вузівської соціології ця хронологічна межа зміщується на ціле десятиліття – до рубежу 70-80-х рр. Попри утворення ще в 60-х рр. кількох вузівських соціологічних лабораторій, справжній розквіт вузівської соціології розпочинається лише тоді, коли чітко означилась потреба в системній підготовці фахових соціологів. Фактично, вже на сер. 80-х рр., коли в радянській вищій школі запроваджується соціологія як навчальна дисципліна, спектр вузівської соціології «розквітає», а динаміка збільшення підрозділів саме цього напрямку зберігається донині. Якщо ж акцентовано розглянути вітчизняну вузівську соціологію сер. – другої пол. 80-х рр. у кількох її розрізах, то можна зазначити, що:

- географічно вона охоплювала більшість регіонів України. Соціологічні підрозділи діяли у вишах Києва, Львова, Харкова Одеси, Луганська, Вінниці, Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Івано-Франківська, Миколаєва, Полтави, Рівного, Севастополя, Сімферополя, Сум, Тернополя, Херсону, Кривого Рогу, Мелітополя;
- найбільш широкий спектр підрозділів соціологічного профілю в державних університетах, до того ж змінюється їх формальне представництво – окрім лабораторій, вже з кін. 70-х рр. з'являються перші соціологічні кафедри. Так, у Київському університеті кафедра соціології діє з 1979 р., майже одночасно виникає така ж кафедра при Харківському університеті. В інших державних університетах домінуючою формою залишилися соціологічні лабораторії та групи;
- досить широко представлена соціологія у вузах педагогічного профілю;
- соціологічні підрозділи з'являються в деяких політехнічних, технологічних, народногосподарських, навіть медичних вишах;

- якщо розглянути проблемне поле вузівських соціологів, то домінуючою проблематикою на сер. 80-х рр. залишається промислова соціологія та соціологія освіти. Водночас, спостерігається тенденція до розширення спектру проблем: вивчення громадської думки, психологічні та соціальні характеристики особистості, соціальні аспекти ідейно-політичного, морального, естетичного виховання молоді тощо.

Фактично, вітчизняна вузівська соціологія на сер. 80-х рр. досить суттєво розширює ареал і форми свого представництва. Соціологічні структури з'являються вже, окрім класичних університетів, у більшості вітчизняних вищих навчальних закладів, що стане однією з умов подальшої популяризації і легітимації української соціологічної науки. Поява перших соціологічних кафедр засвідчила продовження активної інституціоналізації науки і вирішення однієї з основних проблем радянської соціології – створення основи для майбутньої сталої системи підготовки професійних соціологів. Домінування ж стандартних дослідницьких проблем засвідчує ще не досить високий рівень фахівців, які склали кадрову основу вузівської соціології. Здебільшого практикувались вузькоприкладні невеличкі дослідження за наявними зразками. Лише окремі підрозділи виходили за межі промислової соціології та соціології освіти, що, як покаже час, було швидше винятком з правил, аніж тенденцією до загального якісного розвитку.

Протягом всієї радянської доби заводська соціологія залишалася найбільш кількісно (щоправда, не якісно) представленим різновидом радянської соціології. Її підрозділи соціологічного профілю охоплювали практично всю вертикаль радянського народного господарства, насамперед, його промислового сектору. Одночасно на поч. 80-х рр. спостерігається певна тенденція до галузевого розширення. Наприклад, на рівні соціологічних відділів при галузевих міністерствах радянського та союзного значення нові соціологічні підрозділи з'являються у Держтелерадіо УРСР, Міністерстві чорної металургії УРСР, Укрцентрлісоргтруді тощо. Аналогічну тенденцію збільшення кількості та галузевого розширення можна простежити при фокусуванні уваги на соціологічні відділи, сектори, служби вітчизняних галузевих НДІ. Проте найбільш широко була представлена заводська соціологія на нижчому рівні – на конкретних промислових підприємствах. На сер. 80-х рр. вже практично на кожному великому та середньому промисловому підприємстві України була власна соціологічна служба. Щоправда, дослідницька проблематика цих служб була надзвичайно однотипною і

спрямованою, насамперед, на вивчення актуальних прикладних проблем, здебільшого, локального характеру. Це, передусім, популярне на той час соціальне планування колективу промислового підприємства, а також соціальні причини плінності кадрів, профорієнтація підростаючого покоління, соціально-психологічний та морально-психологічний клімат в колективі, соціальна активність трудящих та ефективність ідеологічної роботи в їх середовищі. Подібні дослідження не потребували серйозної фахової підготовки, адже на той час вже існували детально розроблені та неодноразово апробовані методики, що частково пояснює можливість їх проведення на будь-якому підприємстві. І лише на окремих з них виходили за вищезначений набір, займаючись стилями управління (зазвичай, керівників середньої ланки), аналізом професійно-кваліфікаційної структури робітничих кадрів тощо. Вочевидь, саме така проблемна уніфікація, вузькоприкладна спрямованість і відсутність творчої самостійності надалі стали одним з факторів досить швидкої агонії заводської соціології в кін. 80-х – на поч. 90-х рр.

Окремий сегмент у системі радянської соціології займали соціологічні підрозділи в партійних структурах. Як і з заводською соціологією, тут соціологічні підрозділи були утворені по усій вертикалі – від сектора наукового комунізму Інституту історії партії при ЦК КПУ до соціологічних лабораторій при міськкоммах. Типовими прикладами підрозділів нижчого рівня були соціологічні підрозділи (практично всюди під одіозною назвою Громадський інститут соціологічних або конкретно-соціологічних досліджень) Дніпропетровського, Донецького, Львівського міськкомів КПУ. Їх спільною рисою був великий декларативний і, в більшості випадків, непрофесійний штат (у Дніпропетровську – 41 особа, Львові – 26), а також ідеологічна спрямованість досліджень типу вивчення ефективності організаційно-партійної та ідеологічної роботи, ефективності партійної пропаганди і засобів ідеологічного впливу тощо. Основною ж відмінною рисою підрозділів цього рівня була їх вища ресурсна спроможність (насамперед фінансова) та дослідницька самостійність (порівняно з іншими соціологічними структурами тут можна було займатись «офіційно забороненими» проблемами), хоча слід одразу ж зазначити, що більшість саме партійних соціологічних підрозділів власне наукою займались, у дусі тих часів, лише декларативно. Дещо відступивши від сухої теоретичної моделі, хочемо

представити спогади про сектор Інституту історії партії, надані В. Хмельком,¹ який з кінця 70-х і протягом 80-х рр. був його співробітником: «...В цьому інституті був відділ наукового комунізму, де працювали фактично внутрішні дисиденти. Керівник – професор Косолапов, в нього старшим науковим співробітником працював Валентин Королько, молодшим Борис Жилін... Це були люди, які розуміли, що ця система – взагалі-то зовсім не така, за яку себе видає. І там, у відділі, це можна було обговорювати вільно. Я пам'ятаю, коли до мене прийшов на роботу Роман Лінчовський, так він твердив, що таке важко собі навіть уявити, в Інституті філософії таких тем жахаються, якщо десь і обговорюють, то тільки не у відділі, в той час як у нас... Наприклад, література, яку ми отримували, закордонна, яка йшла під всякими грифами, в нас вона була. Директор інституту отримував щотижня ксерокс змісту останніх журналів, там він мав право поставити галочку і отримати повністю відксерений текст, який надсилали з московського інституту іноземної літератури суспільних наук».

Таким чином, структурно-організаційна модель української соціології другої пол. 70-х – поч. 80-х рр., представлена, щонайменше, чотирима автономними сегментами з притаманними для них не лише специфічними організаційними формами, але й характерним контентом наукової проблематики, що загалом відповідало потребам в оперативному осмисленні суспільних змін, спричинених реформами сер. – другої пол. 80-х рр. Водночас, завершення її інституційного оформлення саме в означений період можна розуміти як результат сприятливих умов, де означені нами на початку ідеологічні чинники (пом'якшення режиму політичної «опіки» над суспільними науками) та соціальне замовлення, що спричинило оперативну корекцію дослідницької проблематики, виявились надзвичайно значимими.

Підсумовуючи, слід зазначити, що роль означених чинників у ситуативно інших умовах може бути кардинально відмінною, але значимість їх як системоформуючих для науки є безперечною. Надмірна політична опіка, недбале чи непродумане адміністративне реформування, відсутність інституційних умов для задоволення

¹ Спогади, отримані автором під час підготовки дисертаційного дослідження, базованого на експертних оцінках та спогадах сучасників про становлення та розвиток української соціології. Повний контент інтерв'ю представлений у додатках до дисертаційного дослідження автора «Українська соціологія: традиції, чинники, орієнтири розвитку (60-ті рр. XX – поч. XXI ст.)».

«інформаційного голоду» і, як наслідок, відсутність реального соціального замовлення на наукоємну продукцію, врешті-решт, можуть призвести до деградації, а то й до краху інституту науки певного локального соціуму. Водночас, зворотні тенденції уможливають її розвиток, а іноді й реінституціоналізацію, відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дергульян Г.* Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы. – М. : Изд. Ин-та Гайдара, 2013. – С. 276-296.
2. *Рибак І. В.* Історія радянського суспільства: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: «АБЕТКА», 1998. – (Ч.2. Випробування, криза та загибель (1941-1991 рр.)). – С. 113-128.
3. *Кабыща А. В.* Наукометрический анализ структуры социологического знания (по базам данных ИНИОН) / А.В. Кабыща, М.Р. Тульчинский // СоцИс. – 1993. – № 4. – С. 38–45.
4. Социологические центры СССР (1976г.) / отв. ред. В.Ю. Панков и М.Р. Тульчинский. – М., 1976. – 209 с.
5. Социологические центры СССР (1985г.) / отв. ред. М.Р. Тульчинский. – М., 1985. – 218 с.

Рыбцун А. В. Украинская социология во времена советской Перестройки и истоки механизмов функционирования современной науки.

На образцах украинской социологии времен советской Перестройки актуализируется значение факторов идеологии и социального запроса как системных в контексте вопросов функционирования современного института науки.

Ключевые слова: украинская социология, современная наука, институт науки, идеология, социальный запрос.

Rybschun A. Ukrainian sociology during the Soviet Perestroika and source mechanisms of functioning of modern science.

On the sociology of the time samples of Ukrainian Soviet Perestroika updated weighting factors of ideology and social system as a request in the context of contemporary issues in the Institute of Science.

Keywords: Ukrainian sociology, modern science, Institute of Science, ideology, social demand.